

ANDRZEJ BOBER SJ

## OSTATNIE ODKRYCIE PATRYSTYCZNE (REGUŁA EUGIPIUSZA)

Mickiewicz wciąż pisze, powiedział kiedyś prof. Pigoń, gdy mu doręczono świeżo odkryte listy Wieszcza. Ojcowie też wciąż piszą, bo co kilka lat stajemy wobec nowych znalezisk wydobytych albo z suchych piasków pustyni egipskiej, albo z przepastnych zasobów rękopiśmiennych różnych wielkich bibliotek europejskich. Ostatnie lata odsłoniły nam jeszcze jedną niezapisaną kartę patrystyki. Odkryto mianowicie i wydano regułę zakonną Eugipiusza († po 533 r.), opata Lucullanum<sup>1</sup> koło Neapolu. Że Eugipiusz napisał regułę, o tym wiadomo od dawna, bo wyraźnie o niej wspomina Izydora z Sewilli w jego sylwetce *De viris illustribus* (nr 26)<sup>2</sup>. Jednakże wszelki ślad po niej zaginął, toteż mogłem w swej *Antologii patrystycznej* przed 15 laty napisać tylko tyle, że „brak danych o tej regule”<sup>3</sup>. To smutne stwierdzenie powtarza się u wszystkich autorów piszących o Eugipiuszu<sup>4</sup>. Obecnie tę *Regułę* mamy w krytycznym wydaniu wiedeńskiej serii *Corpus Scriptorum Ecclesiasti-*

<sup>1</sup> Lucullanum, miejscowość pod Neapolem, obecnie jako Pizzofalcone włączona do Neapolu. Nazwa wywodzi się od znanego rozrzutnika i hulaki rzymskiego Lucullusa (zm. ok. 57 r. przed Chr.), który miał tu rozległe posiadłości, stawy rybne itp.

<sup>2</sup> „Scripsit et regulam monachis consistentibus in monasterio S. Severini, quam eisdem moriens quasi testamentario iure reliquit” (*De viris illustribus* 26; PL 83, 1097; V. Działowski von. *Isidor und Ildefons als Litterarhistoriker*. Münster 1898 s. 44; C. Codoñer Merino. *El „De viris illustribus” de S. Isidoro de Sevilla. Estudio y edición crítica*. Salamanca 1964 s. 141). To ostatnie wydanie uczonej wydawczyni, uczennicy prof. M. Diaz y Diaz, opracowane zupełnie od nowa na podstawie szerokiej bazy rękopiśmiennej, odrzuca 13 początkowych sylwetek (z wyjątkiem Ossjusza) jako nieautentyczne. W jej liczbowaniu Eugipiusz zajmuje 13 miejsce, a nie 26; jak w dotychczasowych wydaniach.

<sup>3</sup> Kraków 1966 s. 350.

<sup>4</sup> „Es [dieses Buch] ist jedoch auf uns nicht gekommen” (Działowski, jw. s. 44). „Diese Mönchsregel ist, soviel bekannt, spurlos verschollen” (O. Bardenhewer. *Geschichte der altkirchlichen Literatur*. Bd. 5. Freiburg i. Br. 1932 s. 224).

corum Latinorum (CSEL), tom 87<sup>5</sup>. Jawi się w związku z tym wiele pytań. Jak doszło do jej odkrycia? Jaka jej wartość przedmiotowa, jaka oryginalność? Jaki stosunek do dotychczasowych reguł? Podobnych pytań można postawić jeszcze więcej.

#### AUTOR

Zacznijmy od autora<sup>6</sup>. Źródła o nim płyną nam skąpo. Z pisarzy starożytnych wspomina go Kasjodor<sup>7</sup> i Izydor. Obaj autorzy uzupełniają się wzajemnie. Dalsze, choć wielce szczątkowe informacje, dadzą się wyłuskać z *Vita S. Severini*<sup>8</sup>, pióra autora. Jest to stanowczo za mało, żeby przedstawić jego pełny życiorys, toteż trudno się dziwić, że Eugipiusz nie ma dotąd własnej monografii. Nieznane jest najpierw jego pochodzenie i data oraz miejsce urodzenia. Stałe dystansowanie się w *Vita S. Severini* od „barbarzyńców”, co w ustach starożytnych oznaczało ludzi z poza kręgu grecko-rzymskiego, wskazywałoby na jego rdzennie rzymskie pochodzenie. Na widowni historycznej pojawia się w Noricum, naddunajskiej prowincji, odpowiadającej, z grubsza rzecz biorąc, terenom dzisiejszej Austrii. Poznajemy go jako wiernego ucznia św. Seweryna w ostatnich latach jego życia († 8 I 482). Fakt, że Eugipiusz opisuje całe życie swego bohatera na podstawie relacji osób trzecich, do czego przyznaje się *expressis verbis* w liście do Paschazjusza (Noll 40) i na kilku miejscach biografii Seweryna (Noll 14) wskazuje na to dowodnie. Kiedy św. Seweryn umierał (482 r.) w swym macierzystym klasztorze w Favianis (dziś Mautern), Eugipiusz stał jako młody uczeń wraz z innymi zakonnikami u łóża odchodzącego apostoła. Był również obecny przy ekshumacji jego zwłok i przeniesieniu ich do Italii (488 r.) w ramach generalnej ewakuacji ludności rdzennie rzymskiej do tejże Italii. Ostateczne złożenie zwłok nastąpiło w Luculla-

<sup>5</sup> *Eugippii Regula*. Ediderunt Fernandus Vilegas et Adalbertus de Vogüé. Vindobonae [Wiedeń] 1976 s. XXVII-115 (CSEL 87). Warto tu przy okazji podać informację z okładki tego woluminu, że w przygotowaniu są następujące tomy: 82/2 (Ambroży. *Listy*. T. 2. (O. Faller)); 85/2 (Augustyn. *Contra Julianum lib. IV-VI* (M. Zelzer)); 86 (Boecjusz. *Opuscula sacra* (E. K. Rand)); 75 (*Regula św. Benedykta*, wyd. 2 popr. (R. Hanslik)); 88 (Augustyn. *Listy ostatnio odnalezione*. (J. Divjak)).

<sup>6</sup> Ani słowem nie wspominają o nim obiegowe podręczniki patrologii ks. J. Czujka i ks. Sz. Pieszczocho.

<sup>7</sup> Kasjodor. *Institutiones divinarum et humanarum lectionum* I 23. (Przekład tekstu w *Antologii patrystycznej* (AP) s. 315); Izydor z Sewilli. *De virtis ill.* nr 26 (13). Przekład w AP 350-351. O Izydorze por. przyp. 2.

<sup>8</sup> *Vita Severini* było wiele razy krytycznie wydawane: H. Sauppe (Berlin 1877. MGH), P. Knöll (Wien 1886. CSEL 9), Th. Mommsen (Berlin 1898 i 1948). Najnowsze wydanie dał R. Noll (Berlin 1963).

num w latach 492/496. Przy grobie zbudowano klasztor św. Seweryna, w którym Eugipiusz spędził około 40 lat dalszego życia, o których niestety, niewiele da się powiedzieć. Jedno jest pewne, że kiedy w 511 r. pisał życiorys św. Seweryna, był opatem tego klasztoru. Na ziemi włoskiej nawiązał kontakty z wybitnymi osobistościami tamtych czasów, m.in. z Dionizym Małym<sup>9</sup>. Kiedy zmarł, tego też nie wiemy. W każdym razie żył jeszcze w 533 r., co wynika z jego korespondencji<sup>10</sup>. Zmarł zapewne niedługo po tej dacie.

#### DZIEŁA DOTĄD ZNANE

W literaturze chrześcijańskiej uwiecznił Eugipiusz swoje imię przede wszystkim wspomnianą już wielokrotnie monografią św. Seweryna, uznawaną powszechnie za pierwszorzędne źródło historyczne do przełomowej chwili rozpadającego się imperium rzymskiego<sup>11</sup>. Biografia św. Seweryna, zwana przez autora *Commematorium (Wspomnienie)* obejmuje okragło trzy dekady drugiej połowy V w. (ok. 453-482). Daje bardzo plastyczny obraz tragedii tych smutnych czasów nędzy i grozy, zwłaszcza na nadunajskich rubieżach cesarstwa. Na kanwie życiorysu św. Seweryna kreśli autor obraz pracy misyjnej, charytatywnej i zakonnej Kościoła w dobie wędrówki ludów i całkowitego załamania się politycznych struktur Rzymu, a budzenia się do życia wchodzących na widownię krzepkich ludów germańskich.

Drugim dziełem Eugipiusza są *Excerpta ex operibus s. Augustini*<sup>12</sup>, czyli wybór urywków z jego dzieł na tematy głównie moralne i ascetyczne. Tym, którzy mieli utrudniony dostęp do olbrzymiej przecież liczby dzieł tego wielkiego Afrykańczyka, Eugipiusz dał kwintesencję jego myśli. Znaczenie tego dzieła było doniosłe. Było świadectwem, jakim szacunkiem darzono pisma św. Augustyna. W średniowieczu te *Wyciągi*, liczące 338 numerów, cieszyły się ogromną popularnością. Dziś mają dodatkowe znaczenie jako pomoc przy ustalaniu krytycznego tekstu św. Augustyna.

<sup>9</sup> List Dionizego do Eugipiusza w sprawie przekładu *O stworzeniu człowieka* Grzegorza z Nyssy przytaczam w AP (s. 308-309).

<sup>10</sup> List diakona kartagińskiego Ferranda († 547) do Eugipiusza (PLS 4,38) pochodzi z 532/533.

<sup>11</sup> M. H. Serejski (*Upadek cesarstwa rzymskiego*. Warszawa 1954 s. 34) pisze: „że wartość tej pracy polega na podaniu szeregu wiadomości o stosunkach panujących nad Dunajem w tym czasie, między innymi o wędrówkach Germanów, o których brak nam innych przekazów źródłowych”.

<sup>12</sup> PL 62, 549-1088 (przedruk J. Herolda. Basel 1542); wyd. krytyczne dał P. Knöll (CSEL 9,1. Wiedeń 1885), ale E. Dekkers pisze w *Clavis* 676, że „proh dolor, pessime edidit”.

## REGUŁA EUGIPIUSZA

Na tych dwóch dziełach kończyła się dotąd nasza znajomość twórczości Eugipiusza. Dopiero ostatnie lata wynurzyły z dna niepamięci dzieło, o którym pisał Izydor<sup>13</sup>, a które zagubiło się w pyłach bibliotek. Zarówno *Excerpta*, jak i *Vita* przechowały nam liczne rękopisy. Inaczej się stało z *Regułą*. Nie przepisywano jej często. Toteż było wielką, ale przyjemną niespodzianką dla patrologów, kiedy wybitny znawca historii monastycyzmu Adalbert de Vogüé wystąpił na łamach „Revue d'ascetique et de mystique” w 1971 r. z obszernym artykułem<sup>14</sup>, w którym obwieścił światu naukowemu, że *Reguła Eugipiusza* została odnaleziona w manuskrypcie Paris Latin 12634 z ok. 600 r., oznaczanym teraz w aparacie krytycznym literą „E”. Artykuł opisuje szczegółowo historię odnalezienia *Reguły* i zaprasza czytelnika do swojego warsztatu badawczego, czyniąc go świadkiem mozolnej pracy nad utożsamieniem tekstu rękopisu z *Regułą Eugipiusza*, wspomnianą przez Izydora. Szczegółów tych powtarzać tu nie będziemy, podamy jedynie skrótowe ujęcie bezspornych, jak można sądzić, ustaleń.

W czasie poszukiwań tradycji rękopiśmiennej *Reguły św. Augustyna* i *Reguły Mistrza (Regula Magistri)* natrafili dwaj uczeni o. Luc Verheijen i sam autor, na bezimienny rękopis zawierający zbiór wypisów z pism monastycznych. Kiedy Vogüé porównał tę kolekcję z ekscerptami augustyńskimi Eugipiusza, okazała się daleko idąca ich zbieżność: ten sam szacunek do św. Augustyna, ta sama metoda skrótów i łączenia tekstów, ten sam styl pracy. Mniejsze już podobieństwa zachodzą między rękopisem E a *Vita S. Severini*, co się tłumaczy innym zgołą rodzajem literackim tego dzieła. Ale i tu występują cechy wspólne, jak np. usilne zalecanie ustawicznej modlitwy i życia wspólnego. Narzuca się więc wniosek, że florilegium paryskie jest tą regułą, o której pisze Izydor, jakkolwiek teksty Ojców wyjęte z określonego kontekstu zostały umyślnie dostosowane do potrzeb konkretnego życia zakonnego.

Kodeks pochodzi z południowej Italii. Napisany został, zdaniem Vogüé, ok. 600 r., a więc w niespełna wiek po śmierci autora. Wydawcy nadali mu nazwę „E”, bo zawiera excerpta z różnych autorów, a harmonizuje z imieniem autora Eugipiusza. Tekst mieści się w rękopisie na s. 9 r-77 v.

<sup>13</sup> Por. przyp. 2.

<sup>14</sup> A. de Vogüé. *La Regle d'Eugippe retrouvée?* „Revue d'ascetique et de mystique” 47:1971 s. 233-266. Dalsze uwagi i uzupełnienia o tej *Regule* dał tenże autor w art. *Quelques observations nouvelles sur la Regle d'Eugippe*. „Benedictina” 22:1975 s. 31-41. Syntezę zaś swych dociekań zamieścił w „Praefatio” do krytycznego wydania *Reguły* (zob. przyp. 5).

Zaczyna się *ex abrupto*, bez tytułu, od razu od tekstu *Reguły św. Augustyna*, którą autor przytacza w pełnej osnowie. Również poszczególne rozdziały nie mają tytułów. Z kolei idą teksty Bazylego<sup>15</sup>, Jana Kasjana i innych Doktorów — dokładny ich wykaz podaje tabela zamieszczona niżej. Najwięcej, bo prawie aż połowę tekstów przejął Eugipiusz z *Regula Magistri*. Kodeks nie zna podziału na rozdziały, nie jest też numerowany. Zrobili to wydawcy, dzieląc *Regulę* na 42 rozdziały. Jak widać, *Regula Eugipiusza* nie jest oryginalna, jest centonem<sup>16</sup>, zresztą w tej epoce nie jedynym.

Na koniec słowo o charakterze tej *Reguły*. Rozmiarami jest pokaźna, bo przewyższa *Regulę św. Benedykta*, i ustępuje tylko *Regule Mistrza* i *Regule Bazylego*. Najwięcej tekstów wchłonęła z św. Augustyna i z *Regula Magistri* i w rezultacie spotkały się ze sobą dwa kierunki w pewnym sensie odmienne, tj. augustyński, podkreślający życie wspólne i miłość braterską, i *Reguły Mistrza* wywodzącej się poprzez Kasjana z Egiptu, kładącej nacisk na hierarchiczne podporządkowanie się w życiu cenobitycznym i na posłuszeństwo przełożonym. W Kampańskim klasztorze Eugipiusza nastąpiło zatem u początku VI wieku stopienie się różnych tradycji monastycznych z Italii, Afryki, Egiptu, Wschodu i Galii. Znamienne, że ta synteza jest bardzo bliska syntezie św. Benedykta, która powstała w tym samym czasie i w tej samej prowincji. Podobnie jak Eugipiusz, również Benedykt zapożycza się głównie u Mistrza i u Augustyna. Niektóre rozdziały z *Regula Magistri* występują dosłownie u Eugipiusza i u Benedykta. Można więc uważać opata z Lucullanum za prekursora zakonodawcy z Monte Cassino. Nie wiemy tylko, czy św. Benedykt znał Eugipiusza. Ożywia ich w każdym razie ta sama postawa i ten sam duch. Na koniec warto przytoczyć ustalenia chronologiczne wymienionych reguł, ustalone przez specjalistę tej miary, co A. de Vogüé: *Regula Magistri* 525-530; *Regula Benedicti* 530-560; *Regula Eugippi* 530-535.

#### ŹRÓDŁA REGULY EUGIPIUSZA (CSEL 87 XI-XII)

1 Augustyn. <i>Ordo monasterii</i> <sup>17</sup>	4 Bazyl. <i>Regula</i>	67
2 <i>Regula IV Patrum</i> 3 <sup>18</sup>	5	68
<i>Regula Magistri</i> 16	6	70
3 Bazyl. <i>Regula</i> 103, 104, 106	7	95
<i>Regula Magistri</i> 17	8	99

<sup>15</sup> *Regulę św. Bazylego* cytował Eugipiusz według przekładu Rufina.

<sup>16</sup> O centonach zob.: AP 348.

<sup>17</sup> Augustinus. *Regula*. Ed. L. Verheijen. (La Règle de Saint Augustin. Paris 1967. Etudes Augustiniennes I).

<sup>18</sup> *Regula Quattuor Patrum*. Ed. J. Neufville. „Revue bénédictine” 77:1967 s. 72-91 por. Clavis 1859.

9	101	26 Pachomiusz. <i>Regula</i> 159
10	102	27 <i>Regula Magistri</i> 1
11	122	28 „ 10
12	28	29 Novatus <sup>19</sup> . <i>Sententia</i>
13	29	30 Kasjan. <i>Rozmowa</i> 12,2
14	43	31 „ 12,7
15	44	32 <i>Institut.</i> 4,9
16 „ „	53	33 4,39-43
17 <i>Regula Magistri</i>	5	34 2,15-16
18	7	35 3,7
19	54	36 4,12
20	55	37 4,16
21	73	38 „ „ 4,18
22	30	39 <i>Regula Magistri</i> 12
23	74	40 „ 13
24	47	41 Bazyli. <i>Regula</i> 3
25	2	42 Hieronim. <i>Epist.</i> 125

## BIBLIOGRAFIA

Monografie Eugipiusza brak. Prace szczegółowe do 1978 r. wymienia: B. Altaner, A. Stuiber. *Patrologie*. Freiburg 1978 s. 479, 653. Obszerniejsze i dobrze udokumentowane artykuły encyklopedyczne z bibliografią dali: G. Plinval. *DSp* 4:1961 s. 1684-1685; M. Cappuyns. *DHGE* XV s. 1376-1378; D. Ambrasi. *Bibliotheca sanctorum*. T. 11. Roma 1968 s. 965-971.

## BIBLIOGRAFIA POLSKA

Wielowieyski S.: *Zywot św. Seweryna Opata, apostoła Noryków, pisany do ucznia jego, który żył tegoż czasu, koło roku Pańskiego 455, położony u Suriusza*. Tom. 1. Wspomina wiele o nim Baroniusz (tom VI) w roku pomienionym w: *Nowe Żywoty Świętych*, dotąd polskim językiem nie wydane (—), Część I, Kalisz 1735, 36-42.

Tomanek R.: *Die innerkirchlichen Zustände in Noricum nach der Vita Severini des Eugippius*. W: *Weidenauer Studien* II. Wien 1908 s. 351-385.

Bober A.: *Antologia patrystyczna*. Kraków 1966 s. 308, 314-315, 350-351.

Szymusiak J., Starowieyski M.: *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*. Poznań 1971 s. 137.

## DE EUGIPPI REGULA NUPER REPERTA

## Summarium

Dissertatiuncula hac auctor id sibi proposuit, ut Regulam Eugippi nuper felici casu et doctorum industria repertam lectori patefaceret. Disseruit ergo breviter de vita et libris hucusque notis ipsius et paulo fusius de interna indole Regulae enarravit.

<sup>19</sup> Novatus, nieznan bliżej autor katolicki, piszący po V wieku, autor *Sententia de humilitate et oboedientia et calcanda superbia* (PL 18, 67-70). Por. Clavis 1154. (PLS 1, 672, 1751). Nieobecny u Schanza, Bardenhewera i innych. Najnowsze wydanie: Novatus, *Sententia*. Ed. F. Villegas. „Revue bénédictine” 86:1976.